

IMPACTUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ASUPRA FAMILIEI DIN TRANSILVANIA*

Ioan Bolovan

Universitatea "Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca/
Centrul de Studii Transilvane

Sorina Paula Bolovan

Universitatea "Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca

Cuvinte-cheie: Primului Război Mondial; Transilvania; familia; relațiile între indivizi.

Abstract: *The Impact of the World War I to the Transylvania's families.* The World War I, instead of uniting families affected by the tragedy of a son/husband leaving for the front, only emphasized and exacerbated certain relations between the daughter-in-law and her in-laws. The husband's parents wished they got more and more involved in the household of the son who had left for the front. And this was somehow normal up to a point. However, their insistence and rigidity often led to worse relations. This was an aspect very well represented in the letters that came from the front and left for the front, but also in the folklore of that time. Marriage and the couple's morality were visibly influenced by war as people reacted in complex ways to the challenges of the new circumstances of everyday life on the front and also at home. The population's increased mobility, especially the increased mobility of those who were on the front during those years, was such that it contributed to the "contamination" of a large segment of population with habits, beliefs, and feelings which would hardly have been seen during normal circumstances, during peace and in a traditional frame of mentality. The war emphasized a tendency towards dissolution in the first years of the period between the wars. Later on, family relations became stronger. The oscillation of the divorce rate in the first decade after the war is relevant in this respect. After the torment created by the war had gradually been "annihilated", Transylvanian society went back to normal, more or less. Patriarchy and the usual values of masculinity got back their traditional importance, especially in the rural areas.

1. Dinamica și structura căsătoriilor. Evident, în acei ani s-au încheiat mult mai puține căsătorii, fapt reflectând atât lipsurile materiale, cât și mobilizarea pe front a bărbaților. Folclorul a surprins cât se poate de veridic și plastic o atare diminuare a numărului de mariaje datorită absenței masive din

* Lucrarea face parte din proiectul de cercetare ID_487, *Familia românească din Transilvania între constrângerile bisericii și cele ale statului. De la tradiție spre modernizare*, finanțat de CNC SIS.

sate a tinerilor aflați la vârsta contractării de căsătorii, de exemplu poezia *Jalea vieții*: „Cântă cucul la hotar/Și fetețe cu amar/Cu amar, cu mare dor/Nu-s feciori în vârsta lor/Frumușele fete-or fi/N-are cine le iubi/Că-s feciori la bătlălie/Nu mai este veselie”¹. Iată dinamica căsătoriilor din perioada 1913-1918: 26.595 în anul 1913, 19.929 în 1914, 9.351 în 1915, 8.046 în 1916, 9.466 în 1917 și 15.289 în ultimul an de război². Scăderile cele mai drastice ale numărului de căsătorii s-au observat în regiunile care au avut cel mai mult de suferit, în comitatele de la poalele Carpaților Meridionali (Sibiu, Făgăraș etc.)³, unde s-a produs prăbușirea numărului de căsătorii în 1915 și 1916, în vreme ce în comitatele Sălaj și Solnoc, aflate la mai mare distanță de granița cu România, numărul căsătoriilor a fost ușor ascendent.

Mutații consistente au avut loc în anii războiului și în ceea ce privește numărul și ponderea mariajelor pe medii (urban și rural). Dacă până în 1913 rata brută a căsătoriilor din orașele mari și din mediul rural erau relativ apropiate, din 1914 se constată un decalaj vizibil, ponderea căsătoriilor la sate rămânând mult în urma celor încheiate în mediul urban. Diferența cea mai mare s-a înregistrat în anul 1915, când rata brută a fost de 6,7 % în orașe iar în comitate, în mediul rural, de numai 2,7 %⁴. Între 1914-1918 s-a menținut o atare diferență în ceea ce privește „densitatea” mai mare a mariajelor în mediul urban față de realitățile de la sate, deoarece în orașe era concentrată producția industrială de război, aici fiind încadrați în general destul de mulți bărbați tineri, predispuși la încheierea unei căsătorii. În mediul rural, majoritatea bărbaților, în special cei necăsătoriți, dar nu numai, erau mobilizați pe front.

Unele modificări s-au produs în ceea ce privește ponderea căsătoriilor pe grupe de vârstă. Înainte de 1914, cele mai multe căsătorii la femei s-au încheiat la grupa de vârstă 20-24 ani, urmată de grupa 17-19 ani etc. În timpul războiului, la femei se constată o deplasare a numărului căsătoriilor la grupele de vârstă mai înaintate; astfel, cu toate că ponderea cea mai mare la căsătorie o prezintă femeile între 20-24 ani, acum urmează ca importanță procentuală femeile între 30-49 ani, cele între 25-29 și abia apoi vin femeile cu vârsta cuprinsă între 17-19 ani. Scade în același timp ponderea femeilor ce se căsătoresc la grupa de vârstă de sub 17 ani de la 8,6 % din totalul mariajelor înainte de război, la 3,2 % în anii conflagrației. Concomitent se observă tendința de creștere a căsătoriilor femeilor din grupa de vârstă 50-60 și peste 60 de ani de la 2,1 % înainte de război la 13,6% în anii războiului. În timpul războiului au sporit căsătoriile *palingam* (căsătorii în care cel puțin unul dintre soți a mai fost căsătorit), ca o consecință a

¹ V. Savel, *Doine din războiu și câteva povestiri*, Arad, 1925, p. 27.

² *A Magyar Szent Korona Országainak 1913-1918. évi népmozgalma*, în *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, LXX kötet.

³ C. Todea, *Contribuții la cunoașterea demografiei istorice a Transilvaniei*, în „Revista de Statistică”, 22, nr. 6, 1973, p. 85.

⁴ *Ibidem*, p. 88.

mobilizării bărbaților tineri care înainte de război contractau în general căsătorii *protogam* (căsătorii în care nici unul dintre soți nu a mai fost căsătorit). Astfel, proporția căsătoriilor *protogam* a scăzut de la 82,6 % în anul 1913, la 70,3 % în anul 1916, cunoscând totuși o revenire timidă în anii următori la 74,2 % în 1917 și 78,1 % în 1918⁵. Creșterea din 1918 mai ales se poate explica și prin numărul mare de căsătorii încheiate în acest an comparativ cu anii 1915-1917, realizate probabil fie de soldații care au dezertat în ultima parte a războiului fie s-au întors acasă în lunile noiembrie-decembrie 1918.

Nu în ultimul rând trebuie menționată translația ce se realizează între 1913-1918 în ceea ce privește categoria profesională a soților. Se poate observa că mutațiile cele mai vizibile sunt acelea ale trecerii multor bărbați căsătoriți din rândul rubricii cu ocupații de agricultori, la acelea de muncitori industriali și mineri, pentru a se asigura astfel nevoile de forță de muncă reclamate de producția de război. În aceste condiții, scade ponderea bărbaților căsătoriți cu ocupația de bază în agricultură de la 63,9 % în anul 1913, la 56,2 % în anul 1918, în timp ce ponderea bărbaților căsătoriți și cu ocupații în sectorul industrial-minier crește în același interval de la 17,1 % la 22,1 %⁶.

2. Aspecte generale privind moralitatea în perioada războiului. Războiul a afectat la nivel public viața economico-socială sau politico-militară, dar în egală măsură și viața privată a oamenilor, a celor de acasă dar și a celor de pe front. Drame personale și familiale dintre cele mai diverse s-au înregistrat de-a lungul războiului, viața curmându-și mersul ei firesc. Începând cu publicarea ordinului de mobilizare și continuând cu plecarea soldaților pe front, lacrimile mamelor și ale soțiilor au început să curgă, anticipând tragediile care vor urma. Episodul din 1 august 1914, relatat în memoriile sale de O. Tăslăuanu, este cât se poate de grăitor în acest sens: „La gară lume multă, răcnete, suspinuri și plânsete. Despărțirea unui țăran de nevastă, m-a făcut și pe mine să plâng. E de necrezut ce greu se despart doi oameni cari se iubesc, mai ales când presimt că despărțirea poate e pentru vecie. Țăranca tânără plângea, de i se rupea pieptul plin, ce-i sălta ca niște valuri biciuite de furtună. Bărbatul voinic se uita la ea, și cu o furie sălbatecă se scoboră mereu din tren, o luă pe după cap și plângeau amândoi ca niște copii”⁷. Durabilitatea și profunzimea unor relații familiale au fost atât de ample încât s-au consemnat cazuri de femei care și-au urmat soțul pe front, exemplul evocat și de O. Tăslăuanu: „nevasta unui țigan din Țara Făgărașului venise în tren cu noi până la Stanislau fără să fie observată de nimeni. Iar din Stanislau ținuse la marș cu noi, alături de bărbatul ei. Spăla rufele

⁵ *Ibidem*, p. 88

⁶ *Ibidem*, p. 89.

⁷ Octavian C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de bătaie. Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, care a luat parte, cu glotașii români din Ardeal, la luptele din Galiția*, București, 1915, p. 15.

soldaților, mai deretica pe la bucătărie și se ospăta și ea cu ce aveam. A mers cu noi până la Stryj, de unde a fost trimisă acasă cu trenul, căci picioarele i se făcuseră numai sânge. Înainte de a pleca și-a jurat bărbatul, că nu o va înșela cu «târfele» din Galiția”⁸.

Războiul a accentuat comportamente și moravuri prezente în societatea transilvăneană încă înainte de 1914. Una dintre problemele majore cu care s-a confruntat în acei ani biserica, păstrătoarea seculară a moralității credincioșilor, a fost aceea a fidelității conjugale⁹. În presa epocii, în circularele bisericești, în folclorul cules ulterior, în memorialistică etc. răzbat aluzii evidente la viața dezordonată atât a bărbaților plecați pe front cât și a soțiilor rămase acasă. Acestea din urmă, mai ales atunci când erau și tinere și frumoase, greu puteau face față avansurilor bărbaților rămași în sat, jandarmilor sau prizonierilor de război ce fuseseră detașați în mediul rural pe la fermele mari ca să lucreze în agricultură. Eugenia Bârlea aprecia că era mai degrabă „o performanță decât un fapt obișnuit ca o femeie să-și păstreze nepătată cinstea conjugală”¹⁰. Fără a nega valabilitatea acestei afirmații, ne permitem să completăm că au fost totuși suficient de multe „performanțe” în rândul femeilor din Ardeal, fie că vorbim de mediul rural fie de cel urban, existând destule soții care și-au respectat fidelitatea conjugală.

Desigur, nici toți bărbații plecați pe front nu au fost campionii unei fidelități conjugale exemplare, dimpotrivă, numeroase surse atestă relaxarea morală în rândul soldaților. În presă apar periodic articole care blamează un atare comportament, reprobabil și pentru că a crescut alarmant numărul celor care au contractat boli venerice: „O statistică compusă chiar în vremea bătăii ce băntuie, arată că dintre militarii de acum, românii dau procentul cel mai mare dintre cei atinși de boale lumești”¹¹. Fenomenul nu era singular, autoritățile militare ale altor state combatante erau îngrijorate de amploarea creșterii bolilor venerice în rândul soldaților, care diminuea capacitatea combativă a armatelor, după cum și autoritățile civile din Transilvania erau îngrijorate de proliferarea bolilor cu transmisiune sexuală și au elaborat mai multe regulamente în orașe pentru a preveni răspândirea bolilor venerice¹². Era o practică relativ comună în rândul

⁸ *Ibidem*, p. 87.

⁹ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, 2004, p. 126.

¹⁰ *Ibidem*; versurile care circulau într-un sat din Hațeg în perioada interbelică sunt relevante în acest sens al erodării moralității tradiționale: „A ha ha, bărbatul meu/ În Galiția-i locul tău,/ Nu cu pumnii-n capul meu./ În Galiția-i loc de tine/ Nu cu pumnii-n cap la mine./ Ține, Doamne, bătaia,/ Ca să-mi umble pensia/ Să-mi petrec cu bădița”, *apud* Ion Conea, *Clopotiva, un sat din Hațeg*, vol. I, București, 1935, p. 302.

¹¹ E. Bârlea, *op. cit.*, p. 127.

¹² Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale (în continuare DJAAN), *Fond Chestura Poliției*, dosar 310/1916, ff. 1-2; Jean-Yves Le Naour, *Sur le front intérieur du péril vénérien (1914-1918)*, în „Annales de démographie historique”, nr. 1, 2002, p. 107sqq.

trupelor combatante să-și „irosească” energia nu doar în tranșee ci și în paturile de ocazie: „În perioada celor 10 zile de odihnă fiecare grupă avea dreptul la o excursie cu căruțele regimentului pe două zile la Triest. Natural nu toți eram amatori de această petrecere. Câțiva mergeau cu regularitate, mai ales aceia care și-au creat o legătură sentimentală. Aceste legături se făceau în special cu funcționarele austriece, infirmierele din spital și nu arareori cu câte o dansatoare sau damă de companie. Toate fără excepție erau costisitoare”¹³. Deși autoritățile militare erau la curent cu asemenea practici, reacția lor nu a fost una foarte fermă în sensul combaterii imoralității deoarece plăcerea sexuală „vânată” de soldați și ofițeri le oferea acestora o compensație pentru grozăviile războiului pe care combatanții le trăiau în perioadele de lupte. Legăturile ocazionale ale unor femei cu soldați și ofițeri care le plăteau pentru serviciile sexuale, au contribuit la obținerea de către acestea a unor venituri suplimentare care le-au ajutat să supraviețuiască lipsurilor materiale, restricțiilor și greutăților din anii războiului. De aceea, după război, nu puține dintre cele care au experimentat amorul liber și ocazional cu soldații aflați în permisiu sau la refacere, au preferat să-și câștige existența practicând prostituția. Pentru unele femei, „specializate” în această meserie, continuarea exercitării unor atari activități a devenit un lucru firesc. Tipul feminin descris de O. Tăslăuanu este cât se poate de reprezentativ în acest sens: „În tinerețe trebuie să fi fost frumoasă. Acum păcatele de aristocrată, căci ofițerii îi ziceau baronesă, îi desemnaseră pe sub ochi cearcăne negre și cute pe la colțurile gurii. Aceste urme ale desfrâului o trădau, dar nu-i stânjeneau cochetăria. Sângele îi clocotea încă rubiniu pe sub pelița fină și-o îndemna să cerceteze cu priviri ispititoare ceata de ofițeri”¹⁴.

În ciuda ordinelor autorităților, a apelurilor la moralitate ale preoților, comportamentul imoral și infidelitatea conjugală au însoțit trupele concentrate sau aflate chiar pe linia frontului. O atare atitudine sugerează și un episod relatat în memoriile sale de un soldat care, după câteva săptămâni de ședere în Galiția la Lemberg, a fost detașat în altă parte împreună cu unitatea lui, iar la plecare la gară „s-or strâns muieri dăla Rusia ș-or plâns în limba lor. Și atunci am plecat cătă Polonia rusească”¹⁵. Desigur, exemplul relatat nu era singular¹⁶, soldații aflați pe front, în perioadele de acalmie, ori cei răniți și care se aflau în spitale,

¹³ C. Băran, *Reprivire asupra vieții. Memorii*, Arad, 2009, p. 117.

¹⁴ O. C. Tăslăuanu, *Hora obuzelor*, București, 1916, p. 43.

¹⁵ Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistică “măruntă” sau istoria ignorată (1914-1919)*, Reșița, 1995, p. 25; tot despre un caz asemănător din Galiția vorbește în memoriile sale și O. C. Tăslăuanu: „În satul ce-l părăsisem erau pe-acasă numai femeile. Ți se rupea inima, când le vedeai plângând cu suspine”, cf. O. C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de bătaie*, p. 118.

¹⁶ „Batalionul nostru avea să cantoneze tocmai la marginea satului. Prin curți se iviră rutene rumene și voinice, bucuroase de oșteni pribegi [...]”, cf. O. C. Tăslăuanu, *Hora obuzelor*, p. 8; tot acest autor invocă un alt episod relevant, atunci când, rănit fiind, trimite ordonanța să caute soldatul vizitii pentru a merge la spitalul de campanie, soldat „care se înprietenise cu o ruteancă pribegă și se cinstea cu ea în crâșmă. Vieața îi și incurcase în mrejele dragostii”, *ibidem*, p. 35.

obișnuiau să aibă legături amoroase ocazionale, ceea ce le-a putut afecta comportamentul moral și matrimonial după încheierea războiului, influențându-le modul de viață. În timpul războiului, ca urmare a faptului că multe femei erau lipsite de bărbați, acestea „au fost nevoite” să apeleze la soldații ocupanți, să se prostitueze. Dincolo de bordelurile militare ce se improvizau rapid unde erau concentrați soldații, a crescut promiscuitatea la femeile din zona de război ale căror soți erau plecați pe front de mult timp¹⁷. Astfel, a crescut imoralitatea nu doar pentru că bărbații au fost separați multă vreme de soțiilor lor ci și pentru că societatea patriarhală și religioasă a fost bulversată sub impactul războiului. Femei care deveneau infidele, care beau cu soldații, răspândirea mijloacelor de control a nașterilor, separarea moralității de sexualitate etc. au influențat raporturile dintre sexe după război¹⁸.

Un alt exemplu este cât se poate de relevant pentru laxitatea moravurilor în anii războiului, vorbind despre experiența unui ofițer în rezervă rănit, aflat într-un spital din Budapesta: „Sfaturile date de lt. Tóth erau destul de ample. Coccoanele, unele dintre ele își au legăturile, mai bine zis aventurile lor amoroase. Este chestiunea pur particulară a fiecăreia, de care nu iei act. Decât să umbli haimana după femei prin oraș, e mai bine să cauți o legătură în spital. Secretara Grete este liberă, frumoasă tânără, nu are decât 24 de ani și pe deasupra era o ființă foarte plăcută și discretă. În cele 6 luni petrecute în spital mi-a fost de un folos nespuse de mare”¹⁹.

Concomitent, presa vremii „strecoară” materiale și informații din care se poate sesiza o atare perspectivă în privința moralității unuia dintre parteneri, dar și prefigurarea unor noi relații de gen. În ziarul *Unirea* din 17 mai 1917 era inclusă o poveste cu titlul „Femeile și Războiul”, în care sunt descrise două personaje, soț și soție – ce ilustrează foarte bine relațiile și statutul celor doi parteneri în cadrul gospodăriei. Povestea începe cu o remarcă a bărbatului în care își exprimă satisfacția față de muncile extenuante ce le fac femeile în timpul războiului, când bărbații erau pe front: „Acum e de voi! Lucrați până ce cădeți jos. Să vedeți și voi odată ce-i lucrul. Gândeți, că lucrurile bărbaților sunt ca ale voastre ...”²⁰. Bărbatul se tânguia că după o zi de lucru abia venea spre casă, și dacă reușea totuși să se „târască” și să intre cumva în crășma satului, nu apuca să ducă sticla la gură că și apărea soția care îl apostrofa: „Porcule, mișelule, băutorule! Așa a murit și tatăl tău ... Să pui glaja jos și să pleci. Auzit-u-mai? Să pleci numaidecât. Uite tu la el mișelul. Să șadă la crășmă și eu n-am un gâtej tăiat, n-am apă, n-am buruieni la porci ...”. Replica bărbatului, supărat că nu putea să-și tragă sufletul după o zi de muncă la câmp istovitoare, desconsidera

¹⁷ A. Kramer, *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford, 2007, p. 247.

¹⁸ *Ibidem*, p. 251

¹⁹ C. Băran, *op. cit.*, p. 134.

²⁰ „Unirea”, 27, nr. 26, 17 mai 1917.

dificultatea muncilor din gospodărie: „Sărmana de ea, e obosită rău. Cum să nu fie obosită, când de azi dimineață a tot șezut. Că tot lucrul muieresc se face șezând! Ele torc șezând, coasă șezând, gătesc șezând și totuși seara ele sunt obosite. Ce să zicem noi bărbații, care cosim, arăm, săpăm, lucrăm cât un sat de muieri?”. Treptat, bărbatul își modifică registrul interpretativ și este nevoit să recunoască faptul că femeile au reușit în cele din urmă să se descurce cu toate greutățile și responsabilitățile ce atârnav pe capul lor: „Căci nu este lucru ușor. Tu în bătae de atâta timp și ele săracele acasă, cu un cârd de copii, cu gospodărie, cu lucrul câmpului. Și când vii la câte-un an acasă, să afli locurile sămănate, cucuruzele săpate, vitele grijite, casa în rânduială bună. Tare mă tem că dacă ele ar fi fost duse atâta timp de acasă și ați fi rămas voi ispravnici nu ați fi putut face, ceea ce au isprăvit ele!”. Din atare perspectivă, a raporturilor între sexe, experiența traumatizantă a războiului le-a insuflat femeilor, prin multele și variatele roluri jucate de acestea în anii războiului, mai multă încredere în forțele proprii, în posibilitățile de a duce singure povara gospodăriei, conștientizându-le asupra valorii muncii depuse, ceea ce le-a redus dependența de bărbați. Această experiență a războiului a schimbat percepția femeilor despre ele însele și locul lor în societate, după cum și viziunea societății asupra femeii²¹.

Scrisoarea unei soții adresate bărbatului ei aflat pe front este una dintre numeroasele dovezi care lasă să se întrevadă acest aspect de „emancipare” economică a femeilor rămase singure: „Să știi dragă Nicolae că cucuruzu îi tare frumos și acuma mi-s la secerat, tu dragă nu te năcăji că m-am dus la săcerat că eu vreau să câștig, pentru aia zic numai sănătoasă să fiu și pe tine să știu că ești viu și să vii. Nicolae, m-ai întreat că au plouat, dragă au plouat și la noi tare, și dulcele meu greu mi mie că mi-aduc aminte că de 3 ani tot fără tine secer și eu aș fi vrut să fi fost cu tine dacă nu ai vinit acuma acasă barem la toamnă să-mi ajuți la cucuruz, dar ar fi bine de tot să-mi vii. Și m-ai întreat de lucru tare mult lucru decum am ieșit la sapă n-am stat acasă numa și am mers la seceră eu mi-s tare muncită de lucru, Nicolae, n-am lucrat nici când am fost spuză cât lucru acuma, nu-i bai că dacă vii tu atunci știu că nu mă mai lași să lucru”²². La fel ca în alte zone, lupta încăpățânată a femeilor din familiile muncitoare și a celor de la țară de a rezista singure, în orice fel, în acei ani de război, a subminat valorile patriarhale tradiționale²³, la fel s-a întâmplat și în mediul urban și rural din Transilvania. Precum femeile din Italia sau Rusia, și în Transilvania unde

²¹ Diana Condell, Jean Liddiard, *Working for Victory? Images of women in the First World War, 1914-1918*, Londra, 1987, p. 2 sqq.

²² Direcția județeană Cluj a Arhivelor Naționale (în continuare DJCAN), *Fond Scrisori din Primul Război Mondial*, dosar VII/551, ff. 286-286’.

²³ Pamela Horn, *Rural Life in England in the First World War*, New York, 1984; R. J. Sieder, *Behind the lines: working-class family life in wartime Vienna*, în *The Upheaval of War. Family, work, and welfare in Europe, 1914-1918*, vol. editat de R. Wall, J. Winter, Cambridge, 1988, p. 109.

populația rurală reprezenta înainte de război circa 87 % din întreaga populație²⁴, femeile au continuat să lucreze pământul în aceeași manieră tradițională în care au mai făcut-o, însă volumul de muncă prestat a crescut, pentru a compensa lipsa bărbaților; firește că războiul a însemnat și o distrugere a relațiilor de gen normale, ceea ce a influențat evoluția familiei și a comportamentelor în perioada interbelică. A recunoscut acest lucru S. Manuilă, care afirma că „procesul de desorganizare a familiei a început și la noi”²⁵.

Între 1914-1918, în toate țările beligerante, munca femeilor în industrie, agricultură, transporturi, servicii etc. a fost o realitate cotidiană și ea a reprezentat o contribuție fundamentală la efortul de război al țărilor respective²⁶. Este neîndoios faptul că multe asemenea femei precum eroina din scrisoarea anterioară, după război, nu a mai acceptat ușor un statut degradant în cadrul menajului, iar dacă soțul fie el alcoolic sau violent, ar fi dorit să o mențină în inferioritate, ar fi avut cu siguranță curajul să divorțeze și să-și ia viața în propriile mâini, deoarece experiența anilor de război i-a arătat că se poate descurca și singură. Nu este întâmplător faptul că proporția divorțurilor în cadrul populației totale a Transilvaniei a cunoscut o creștere vizibilă în perioada 1910-1930, aspect pe care îl asociem în primul rând cu efectele războiului. Astfel, de la 0,23 % cât reprezentau în 1910, populația divorțată din provincie a crescut cu ocazia recensământului din 1930 la o pondere de 0,58 %²⁷.

Consistoriul mitropolitan ortodox de la Sibiu solicita periodic protopopilor rapoarte privind starea morală a enoriașilor, îndemnând clerul ca prin intermediul predicilor să îndrepte abaterile disciplinare ale acestora. Până la izbucnirea războiului, persoanelor care trăiau în concubinaj le era refuzată Sfânta Împărtășanie. După 1914, la nivelul conducerii bisericii ortodoxe s-au făcut câteva „concesii” în această privință, perechilor ce intrau în categoria concubinilor li se cerea să facă o promisiune înaintea Sfântului Altar, în cadrul Sfintei Spovedanii, că își vor repara greșeala²⁸. De asemenea, persoanele ce doreau să-și schimbe statutul de concubini și solicitau încheierea căsătoriei religioase, beneficiau de mai mare încredință în sensul că preoții renunțau la a le mai impune unele canoane ce fuseseră obligatorii înainte de război, dat fiind faptul că uneori soldații care veneau în permisie nu aveau prea mult timp la dispoziție pentru a duce la bun sfârșit canoanele de iertare a păcatelor. Cu toate

²⁴ Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 77; Susan R. Grayzel, *Women and the First World War*, Longman, 2002, p. 43.

²⁵ S. Manuilă, *Aspectele demografice în epoca 1921-1933*, în *Mișcarea populației României în anul 1933*, București, f. a., p. 11.

²⁶ S. R. Grayzel, *op. cit.*, p. 41.

²⁷ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. I, București, 1938, p. XXIV; *Recensământul din 1910. Transilvania*, coord.: T. Rotariu, București, 1999, p. 600.

²⁸ Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa: Vasile Mangra (1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 403.

acestea, moralitatea credincioșilor nu a înregistrat progrese foarte mari, în anul 1915 s-au încheiat în arhiepiscopie un număr de 1.679 căsătorii, însă numărul concubinajelor și al conviețuirilor ilegale era mai mult decât dublu: 3.633²⁹.

Evident, starea excepțională de război a influențat deciziile și atitudinea statului și a bisericii față de moralitatea cetățenilor și a enoriașilor. Pentru a proteja moralitatea în Arad bunăoară, comandamentul militar a solicitat primăriei să interzică cetățenilor orașului să facă nudism pe malul Mureșului vis-a-vis de ștrandul militar, după cum au fost emise dispoziții ale poliției pentru interzicerea angajării femeilor în restaurante și cârciumi, deoarece ar dăuna moralei publice³⁰. La rândul ei, ierarhia ecleziastică s-a văzut pusă fortuit în fața unei alegeri: să-și mențină rigiditatea și să solicite credincioșilor respectarea cu strictețe a canoanelor și regulamentelor proprii, ceea ce ar fi putut duce la o înstrăinare a poporului de biserică, sau să mai „închidă” ochii la unele reguli ce puteau fi încălcate fără a aduce mari prejudicii bisericii. În spiritul unei atari viziuni trebuie să încadrăm și unele măsuri luate de către mitropolitul V. Mangra în anii 1916-1918. Astfel, el a „încurajat” căsătoriile consangvine, între rudeni de gradul V și IV de cuscrie, tocmai pentru a stimula nașterea de cât mai mulți copii în provincie. Din peste 200 de cereri de dispensă pe motiv de consangvinitate primite la mitropolie, Mangra a dat aviz favorabil la cele mai multe dintre ele³¹. Nu de puține ori, astfel de dezlegări pentru dispensele rezolvate pozitiv erau însoțite de mențiunea ca „nunta va avea să se țină fără petrecere zgomotoasă, deoarece se dorea evitarea unei „publicități” prea mari căsătoriilor care de regulă nu erau văzute cu ochi buni de către biserică. Apoi, același text-recomandare de săvârșire a nunții fără petrecere prea mare era asociat și cu dispensele ce vizau ridicarea interdicției de cununie în timpul posturilor religioase³². Oricât de permisivă s-a arătat ierarhia superioară în legătură cu astfel de derogări de la regulile seculare în materie de matrimoniu, nu se dorea proiectarea de către popor a unei viziuni prea laxe asupra bisericii, căutându-se cât mai mult cu putință trecerea aproape neobservată a unor atari „derogări”.

Problemele cu care se confruntau biserica și autoritățile din Transilvania nu erau proprii doar acestei provincii, ele se regăseau pe coordonate asemănătoare și în alte state beligerante din Europa. Atunci când bărbații au fost chemați la arme, o îngrijorare generală s-a răspândit în mai toate țările în legătură cu ce se va întâmpla cu casele și familiile lor. Jurnaliștii, politicienii, reprezentanții clerului ș. a. se întrebau dacă femeile nu vor greși, dacă nu vor cădea în păcate în absența bărbaților lor mobilizați pe front. Pe măsură ce războiul se prelungea, teama că femeile își vor pierde moralitatea, că problemele

²⁹ *Ibidem*, p. 403.

³⁰ DJAAN, *Fond Chestura Poliției*, dosar 281/1916, f. 1, dosar X4/1916, f. 1.

³¹ M. Eppel, *op. cit.*, p. 403 sqq.

³² *Ibidem*, p. 404.

sociale se vor complica, că ilegitimitatea va crește etc. au devenit subiecte prioritare, date fiind și informațiile care se vehiculau prin presă și în opinia publică despre comportamentul soldaților³³. Alte schimbări vizibile precum intrarea consistentă a femeilor în fabrici și alte servicii publice au condus la o mai strictă supraveghere și legiferare. Bunăoară în orașul Arad, după îndelungate insistențe ale proprietarilor de restaurante, poliția a emis o decizie care reglementa strict condițiile angajării femeilor în restaurante, cârciumi și ospătării, după cum și de la Budapesta, de la Comandamentul armatei de honvezi, a fost difuzată o circulară privind scutirea de armată a unor categorii de meseriași și țărani pentru a efectua anumite munci specifice³⁴. Atenția opiniei publice era îndreptată atât spre menținerea moralității soldaților pe front cât și a celor rămași acasă, deoarece în contextul războiului total, orice aspect era relevant pentru mobilizarea generală și starea de spirit într-o lume în care războiul trebuia să prezeve o societate idealizată. Nu numai că inamicul era portretizat ca fiind degenerat, dar femeile națiunii erau chemate să întruchipeze perfecțiunea, moralitatea tradițională de vreme ce soții lor erau trimiși pe front să lupte³⁵.

3. Dialogul epistolar și problemele familiale la românii transilvăneni în perioada războiului. Scrisorile soldaților de pe front dar și scrisorile familiei de acasă lasă să se întrevadă dimensiunile complexe ale relațiilor familiale din timpul războiului. Desigur, majoritatea scrisorilor trimise sau primite de soldații de pe front erau oarecum șablonizate, dată fiind existența serviciului special de cenzură care veghea la informațiile ce veneau sau plecau din zona de război³⁶. Cu toate acestea, dincolo de ochii vigilenți ai cenzurii s-au mai strecurat și aspecte care reflectă starea dificilă a celor aflați pe front, scrisorile constituind o sursă istorică extraordinară de generoasă pentru cunoașterea mentalităților colective. Memoriile lui O. Tăslăuanu, vorbesc convingător despre acest aspect: „Comandanții de companii primim ordinul să censurăm scrisorile soldaților și să le iscălim. Pentru mine, la început, a fost o distracție să urmăresc corespondența țăranilor. Cele mai multe scrisori erau adresate nevestelor de-acasă sau rudelor. Deși porunca îi oprea, mulți soldați își povesteau necazurile și descriau stările din Galiția cu multă istețime. Din toate se desprindea o jale adâncă, uneori cu accente de revoltă, blestemându-și soarta ... O colecție de scrisori de pe câmpul de luptă ar constitui cea mai prețioasă dovadă despre sbuciumările sufletului românesc sub steagurile habsburgice”³⁷.

³³ S. R. Grayzel, *op. cit.*, p. 62.

³⁴ DJAAN, *Fond Chestura Poliției*, dosar 61/1916, 314/1916 etc.

³⁵ S. R. Grayzel, *op. cit.*, p. 62.

³⁶ C. Marinescu, *Cenzura poștală militară în România, 1814-1940 (cenzura corespondenței civile)*, București, 2004, p. 242.

³⁷ O. C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de bătăie*, p. 121.

În cuprinsul multor scrisori și cărți poștale consultate se află condensate relațiile și sentimentele membrilor de familie, precum și diverse aspecte ale vieții cotidiene de pe front ori de acasă. Firesc, o temă recurentă este aceea a raporturilor conjugale, nu de puține ori soțiile exprimându-și nerăbdarea reîntâlnirii chiar și fugare a soților pentru a-și potoli dorințele și nevoile sexuale, așa cum rezultă și din exemplul următor: „Și dumneata să faci bine să-mi scrii carte să știu că ce mai faci și cumva dacă te alege la marș companie să-mi trimiți carte să vin la dumneata că eu vreau să vin la dumneata la 3 maiu să mai povestim și să ne mai iubim ...”³⁸. O atare atitudine este explicabilă dacă ținem cont de faptul că existau în Transilvania numeroase soții care și-au onorat cu cinste legămintele conjugale și care după luni și ani de absență a soțului de acasă își doreau să întrețină relații sexuale cu ființa iubită și legiuită. Iată un alt exemplu și mai direct în legătură cu acest aspect al iubirii conjugale și al nevoii satisfacerii necesităților fiziologice, într-o formulare cât se poate de evidentă: „Domnica zice că să-i scrii o carte când să vie la tine că tare i dor de tine, te-ar țuca da ești departe da a tomni Dumnezeu de îți fi și aproape și Domnica ar vre să te țâpi pă o noapte acasă să te culci cu ea în pat ...”³⁹. Desigur, din alte cărți poștale, dorințele sexuale răzbat mai camuflat, strecurate în versuri improvizate la repezeală dar care lasă să se întrevadă adevăratele intenții ale expeditorului: „Țucu-te soțu cu dreptate, îmi mai scrie câte-o carte, n-o scrie să mă supăr, c-o scrie să mă bucur, țucu-te eu pe tine că amu nu mă țucă nime”⁴⁰.

Evident, în dialogul epistolar dintre soți apar în mod frecvent copiii, interogațiile sau explicațiile fiind exprimate în dubla ipostază a soțului interesându-se de soarta acestora, ori în aceea a soției relatându-i în formule șablon și în puține cuvinte situația copiilor: „Până la facerea acestei mică epistolă mă aflu sănătos și care sănătate o am eu ți-o poftesc și ție iubită soție și la pruncuțu de la bunul Dumnezeu și te rog iubită soție să faci bine să-mi scrii o carte că mi tare dor de tine și de pruncu că eu sunt tare departe și vă poftesc voie bună și la socru și la soacra și la maica de la bunul Dumnezeu”⁴¹. O altă scrisoare, în aceeași tonalitate și formulare, dar provenind de această dată de la soție: „Iubitul și mult doritul meu soț, atât vei afla și despre mine că mă aflu sănătoasă cu copiii dimpreună care sănătate ți-o poftesc să ți-o dăruiescă bunul Dumnezeu”⁴². Deși mărturiile directe lipsesc deocamdată, este sigur că războiul a însemnat pentru mai toți copiii o experiență traumatizantă, absența tatălui de acasă pentru mai mulți ani ori chiar pierderea definitivă a acestuia ca urmare a decesului pe front i-au influențat pe cei mici, marcându-le dezvoltarea psiho-

³⁸ DJCAN, *Fond Scrisori din Primul Război Mondial*, dosar VII/551, f. 301.

³⁹ *Ibidem*, dosar VII/550, ff. 191-191^v.

⁴⁰ *Ibidem*, ff. 194-194^v.

⁴¹ *Ibidem*, dosar VII/537, f. 1.

⁴² *Ibidem*, dosar VII/548, f. 1.

emoțională⁴³. Deopotrivă și părinții au avut probabil o atitudine mai emoțională față de copiii lor, fiindcă bărbații, în special cei aflați în fața morții pe front, au ajuns să conștientizeze lipsa și importanța copilașilor lor de acasă.

Numeroase alte scrisori reflectă greutățile cu care se confruntau soțiile rămase singure în asigurarea funcționării normale a gospodăriei țărănești. Dacă în mediul urban femeile rămase singure după mobilizarea soților aveau mai puține probleme de supraviețuire, în mediul rural dificultățile erau multiple și pe umerii femeilor apăseau responsabilități cu care până atunci nu mai avuseră de-a face. Exemplul următor relevant pentru noul statut al femeii devenite cap de familie: „Și vei ști că a fâtat vaca și o fâtat oița și vei ști că am făcut 10 clăi și jumătate și vei ști că timpul este bun și păpușoiul este bun dar știe Dumnezeu că ne este greu destul. Alt nemaiavând ce scrie rămâi de bine voitoare soția Ana Boer care te iubește”⁴⁴. De asemenea, din alte scrisori răzbat informații interesante despre modul în care soția rămasă singură s-a străduit să asigure funcționarea normală a gospodăriei: „Dorită soție Marie vei ști că am primit scrisoarea de la tine scrisă în 9 octombrie de care m-am bucurat foarte mult înțelegând despre toate că ai cules și ai gătat de sămănat. Și să-mi scrieți despre vaci că țâneți-le și vițe de supt și fân aveți la vaci cu ce să le țineți? Să-mi scrieți și v-am fost trimis 30 coroane, vă rog să-mi răspundeți după toate”⁴⁵. Atunci când bărbatul este rănit și se află în spital, pentru a-i diminua suferința fizică și psihică, cum este cazul lui Ioan Frățila din Găureni, soția încearcă să-i ridice moralul și să-l asigure că se poate descurca și singură cu treburile casnice și ale câmpului: „Mai întâi de toate eu soția matale Maria mă-nchin la D-ta dragul și iubitul soțiorul meu Ionică de sănătate, care sănătate o am eu rog pe bunul D-zeu ca să vă dăruiască și d-tale. Dragul meu Ionică vă fac de cunoscut că păpșoi am gătat de prășit și fânu l-am strâns în stog și grijă de acasă să n-aveți că eu oi face cum mi-a ajutat D-zeu și tare frumos vă rog să-mi scrieți cei cu D-ta că sunteți în spital că tare mare grijă am că nu știu de D-ta. Și vitele îs sănătoase și tare frumos vă mulțumesc că nu uitați de mine”⁴⁶.

Nu de puține ori în dialogul epistolar dintre soți se strecoară și aluzii la relațiile dintre soțiile rămase acasă și părinții bărbatului. Evident, un laitmotiv al unui asemenea eșantion de scrisori îl reprezintă relația tensionată dintre noră și soacră, rezultat al dorinței socrilor de a controla și dirija viața nurorii și a gospodăriei acesteia. Poziția bărbatului era adesea ingrată, lui parvenindu-i scrisori atât de la mamă cât și de la soție, încât misiunea de reconciliere dintre cele două femei nu era deloc simplă, așa cum lasă să se întrevadă și conținutul

⁴³ I. E. Ignat, *Perspectivă generală asupra vieții copiilor din satele transilvănene în Primul Război Mondial*, în *Sub semnul istoriei. De la debut spre consacrare*, coord.: N. E. Bolea, O. M. Tămaș, Cluj-Napoca, 2009, p. 247.

⁴⁴ DJCAN, *Fond Scrisori din Primul Război Mondial*, dosar VII/548, f. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar VII/531, ff. 5-5^v.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 284.

următoarei scrisori: „Și mai departe îți fac de cunoscut că mi-o venit o carte de la maica și nu mi-o împărut de tine precum mi-o scris de tine și îți scriu draga mea Nastasie nu trăiți rău cu maica că știi tu bine că mie nu-mi place să știu că trăiți rău laolaltă”⁴⁷. Despre atari relații tensionate între soție și socri stă mărturie și cazul următor, de astă dată însă nu soacra este cea „pictată” în culori negative ci socrul care în schimbul ajutorului dat nurorii la muncile câmpului pretinde plată: „Doamne Dumnezeule de ce ne-au despărțit pe noi pe amândoi și doamne când ar da Dumnezeu o pace pe pământ și numai un an ori doi să mai trăim și apoi să mor ... tata matale a venit și o îmblătit secara și vrea să-i plătești și n-am cu ce-i plăti”⁴⁸. În general, nu doar în anii războiului, relațiile nurorii cu socrii nu erau dintre cele mai cordiale, mai ales atunci când nora dorea să se emancipeze de sub tutela apăsătoare a soacrei care dorea să-și impună punctul de vedere în administrarea treburilor gospodăriei copiilor ei căsătoriți. Nu a fost deloc simplu în viața familiilor din mediul rural să se armonizeze relațiile care de regulă erau tensionate între cele două generații. Războiul, în mod paradoxal, în loc să unească familiile afectate de tragedia plecării pe front a fiului/soțului, nu a făcut decât să accentueze, să exacerbeze atari relații între noră și socri. Dorința părinților soțului de a se implica mai mult în problemele gospodăriei fiului plecat pe front erau firești până la un punct, însă insistența și rigiditatea acestora conducea de cele mai multe ori la o tensionare a raporturilor, aspect foarte bine desprins din scrisorile ce veneau/plecau dinspre front, dar și din folclorul vremii.

Concluzii. Războiul a provocat la nivelul familiei și a relațiilor de gen mutații care au fost cu siguranță mai ample decât am reușit să inventariem noi, principalele mutații demografice care au survenit în acea perioadă fiind vizibile imediat sau s-au manifestat secvențial în anii ce au urmat. Cele mai afectate fenomene au fost fără îndoială mișcarea naturală a populației. Natalitatea și nupțialitatea au cunoscut cele mai dramatice evoluții, însă și mortalitatea a reflectat conjuncturile socio-economice și politico-militare. În ceea ce privește căsătoria și moralitatea cuplului, acestea au fost influențate în mod vizibil de starea de război, oamenii reacționând în mod complex în fața provocărilor noului cadru în care se desfășura viața de zi cu zi, atât pe front cât și acasă. Mobilitatea sporită a populației, cu precădere a celor mobilizați în acei ani, a fost de natură să contribuie la „contaminarea” unor largi segmente de populație cu practici, atitudini și sentimente care greu ar fi putut fi sesizate în condițiile normale de pace și ale unui orizont mental tradițional. Războiul a accentuat în primii ani ai perioadei interbelice tendința spre disoluție, dar apoi a fortificat relațiile familiale, relevator în acest sens fiind mai ales oscilația ratei divorțurilor în primul deceniu interbelic. Astfel, în anul 1921 rata divorțurilor era de 1,2 ‰, pentru ca după acest maxim să scadă, în 1922 fiind de 1,1 ‰, în 1923 de 1,0 ‰,

⁴⁷ *Ibidem*, dosar VII/535, ff. 1-1^v.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar VII/551, ff. 10-10^v.

între 1924-1929 să rămână la 0,9 ‰, din 1930 și încă alți câțiva ani după aceea să coboare la 0,8 ‰⁴⁹. După ce bulversarea creată de război a fost treptat „anihilată”, societatea transilvană și-a reintrat oarecum în normal, patriarhalismul și valorile aferente masculinității și-au reintrat în drepturi, mai cu seamă în mediul rural.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

⁴⁹ *Mișcarea populației României în anul 1933*, București, f. a., p. 8.